

FİKRET TÜRKMEN ARMAĞANI

Editörler:

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN

Düzenleme Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Metin EKİCİ
Doç. Dr. Alimcan İNAYET
Arş. Gör. Özgür AY
Arş. Gör. Ferah TÜRKER

Dizgi – Yazı İşleri:

Arş. Gör. Özgür AY

ISBN: 975-00740-0-9

Baskı Adedi: 500

Baskı Tarihi: Aralık 2005

Basım Yeri: KANYILMAZ MATBAASI
Sanat Caddesi 609 Sokak No: 13 Çamdibi - İZMİR
Tel: 0.232 449 14 43

DEĞİŞİM: KÜLTÜRLER VE DİSİPLİNLER

M. Öcal OĞUZ*

1990'lı yıllarda Gülbenkian Vakfı, "Sosyal Bilimleri Açın" diye bağırıyor (1996). XIX. yüzyılda Edward B. Tylor'un (1832-1917) "yazısız" kültürleri "ilkel" olarak adlandırmasına, günümüzden bir ses, Jack Goody, "Yaban Aklın Evcilleştirilmesi" (2001) ile karşılık veriyor. Daha bir yüzyıl önce, folkloru ümmet çağından ulus çağına geçişin can simidi olarak görenler, şimdi "Avrupa Etnolojisi" terimine "yeni ümmet çağı nostaljisi" içinde hayat vermeye çalışıyorlar. Birkaç sosyal ve beşeri bilimi bünyesinde toplanan "Kültür bilim" veya coğrafyadan kültüre uzanan "Halk Hayatı" (Folklife) birer disiplin adı olarak artık yadırgamadığımız terimler haline geliyor. Antropoloji, "fiziksel antropoloji"nin sınır ve hayallerini çoktan aşmış ve "sosyal", "kültürel" veya "sosyokültürel" terimlerini de eskiterek "kent antropolojisi" adıyla yeni bir olguya doğru koşuyor. Folklor, Herder'in "halkın ruhu" veya W. J. Thoms'un "popüler antikite"si ile ulaştığı "ulusçu" yorumları geride bırakarak, "chat"leşen çocukların "iletişim" kodlarını deşifre etmeye veya uzun yol kamyon şoförlerinin selamlaşma modellerini öğrenmeye çalışıyor. Geçen zaman içinde "klan"dan "kent" doğmuş ve "yaban" "sosyal"leşmiş. Bu süreçte, sosyoloji, "seçkinci" niteliğini kaybetmiş ve XX. yüzyılın ortalarında kendini "gecekondu" ve "varoş"ların "istatistik"ini yaparken bulmuş.

Gereksinimlerin ve olguların dayattığı bu değişimler, bilim adamlarının bakış açılarını ve çalışma alanlarını etkilese de, "disiplin"ler üniversite içinde daha XIX. yüzyılda kazandıkları yerlerini ve adlarını olduğu gibi korumaya devam ediyorlar. Acaba bu durum, Osmanlı dönemi hattat ve müstensihlerinin işsiz kalma korkusuyla matbaaya direnmeleri gibi bir şey midir? Yoksa değişimi göremeyenlerde ortaya çıkan arızî bir şey, "entelektüel körlük" müdür?

XVI. yüzyılda büyük gemilerle büyük denizlere açılan Avrupalı beyaz adam, Afrika "kara derilileri" ile Amerika "kızıl derilileri"ni çok karmaşık duygu ve düşünceler içinde tanıdı. Bir yandan, "insana benzeyen" bu yaratıkları topluca öldürmenin suç olup olmadığına dair fetvalar toplarken, diğer yandan, onların "soylu vahşi" ruhunu keşfetti ve onlarda insanlığın bozulmamış erdemlerini gördü. Daha sonra kendi "gelişmişliği" ile onların "geri kalmışlığı" arasına ucu kendisine bakan bir ok işareti koydu ve adına "evrim" dedi. Evrim, insanoğlunun, tek hücreli yapıdan primatlara ve maymunlara geçişine ve daha sonra da "insanoğlu" oluşuna ve Avrupalı beyaz adama dönüşümüne dair uzun bir öyküydü. Bu öyküde Avrupalı beyaz adam insanın evriminin son noktasını oluşturuyordu. Bu nedenle, Charles Darwin'in (1809-1882) 1859 yılında yayımladığı "**On the Origine of Species**"de ortaya attığı "evrim" görüşünün izinden giden İngiliz antropologlardan Edward Burnett Tylor 1871 yılında yayımladığı **Primitive Culture**'de, Amerikan antropolog Lewis Henry Morgan (1818-1881) ve İngiliz antropolog Herbert Spencer (1820-1903) bu çığırdan yürüyerek "yazısız" kültürleri "ilkel olarak tanımlıyorlardı ve bu ekolü sürdürenler de "ilkel" ve "modern" veya "sözlü" ve "yazılı" kültürler arasındaki farkları listelemeye devam ediyorlardı. İki kültür tipi arasında uçurumlar bulunduğu ve "yazılı kültür"lerin üstün olduğu tezi, yapısal antropolojinin önemli isimlerinden Claude Lévi-Strauss'un "evcil" ve "yaban" terimleriyle büyük ölçüde yara aldı ve Lévi-Strauss'un bu tanımlaması "ilkel" ve "modern" kültür tanımlarının geçersizliğine dair görüşlerin doğmasında zemin hazırladı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada baş gösteren savaş karşıtı küresel örgütlenme modellerinin yarattığı ılımlı ve olumlu hava içinde "yaban" kültürlerine yaklaşan Lévi-Strauss, Yaban Düşünce'de Edward Tylor gibi düşünmese de, Jack Goody'nin tablolattığı şekliyle yaban ile evcil arasında şu ikili karşıtlıklara işaret ediyordu:

Evcil Yaban

'sıcak' 'soğuk'

modern neolitik

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü.

soyutun bilimi somutun bilimi
bilimsel düşünce mitik düşünce
bilimsel bilgi büyüsel düşünce
mühendis(lik) yaptak(çılık)
soyut düşünce sezgi/hayal gücü/algılama
kavram kullanımı simge kullanımı
tarih tarih yokluğu/mitler ve ritler

Jack Goody, Lévi-Strauss'un "evcil" ve "yaban" arasındaki bu ikili karşıtlıklar temelindeki düşüncesini "İnsan amaçları arasında bir uyum bulunmasa da bu özellik, Lévi-Strauss'un iddia ettiği gibi iki kipli bir yapı sergilemez"(18) diyerek eleştirir.

Jack Goody'e göre, insanlık düz bir çizgide, ilkelden moderne Batı medeniyeti ekseninde "evrim" geçirmemiştir. Ona göre, Lévi-Strauss, hepimiz gibi, "kendi kategorilerimizde beliriveren ve toplumları ilkel ve gelişkin, Avrupalı-Avrupalı olmayan, basit-karmaşık olarak kabaca ayıran o kavim-merkezli ikiliğin bir kurbanıdır." (18). Jack Goody, insanlığın evriminin, modern çağdaki buluşlar kadar, neolitik dönemden önceki buluşlar (konuşma, pişirme, silahlar, aletler) neolitik dönemdeki buluşlar (tarım, hayvan yetiştiriciliği, çömlekçilik, dokumacılık, gıdaların korunması ve saklanması) ve neolitik dönem sonrası buluşlar (metalurji, yazı, tekerlek) sayesinde yaşanan bir top yekun gelişme öyküsü olduğu tezini savunur. Jack Goody'ye göre "neolitik bilimden modern bilime geçişin bir insan ömrü kadar kısaldığı son süreçteki değişimler düşünüldüğü zaman" (19) konu yeterince açıklık kazanır. Jack Goody, ilkelden moderne kültürel evrim düşüncesinin geçersizliğini şu veciz cümle ile ortaya koyar: "Yaptakçı olarak yetişen bir delikanlı bir mühendis olmuştur." (19)

Avrupa'da disiplinlerin ortaya çıkış süreçleri, özellikle Aydınlanma çağı bilim anlayışı ve XIX. yüzyılın disiplinleri kurumlaştıran paradigmaları göz önüne alındığında, Jack Goody'nin "evrim" merkezli kuramları kökünden sarsan bir "devrim" in öncülerinden biri olduğu görülür. XIX. yüzyılda ortaya çıkan üç disiplin, "ilkel"den "gelişmiş"e doğru insanlığın başlangıcından günümüze doğru kültürel evrimini kabul ederek kurumlaşmıştır. Avrupalı beyaz adamın kendisini insanlığın gelişiminin son noktası, Kara Afrika, Amerika ve Okyanusya'da gördüğü "öteki"leri ise, insanlığın oluşumunun başlangıç noktası olarak nitelediği bu görüş, Antropoloji, Folklor ve Sosyoloji disiplinlerinin kuramsal çerçevelerini çizmiş ve çalışma alanlarını belirlemiştir. Bu üç disiplinin kuruluş döneminde klan, köy ve kent üzerine odaklanmış olduğu ve yakın geçmişe kadar "paradigma" açısından olmasa bile "alışkanlık" açısından birbirlerinin alanına pek tecavüz etmedikleri görülür. Bu üç disiplinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, ilkel, köylü ve kentli tanımlarının etkisi açıktır. Bu tanımlar, şöyle bir tablo üzerinden gösterilebilir:

Klan Köy Kent

Söz Söz Yazı

Avcı-toplayıcı Tarımcı Sanayi toplumu

Takas Takas-Para Para

Döngüsel Takvim Döngüsel Takvim Çizgisel Takvim

Mit Efsane Tarih

İçgüdü İçgüdü ve Sınırlı Akıl Gelişmiş Akıl

İş Bölümü Bir Mesleği Ortaklaşa İcra Mesleki Çeşitlenme

Mitik Düşünce Epik Düşünce Bilimsel Düşünce

Sözlü Örgün Olmayan Eğitim Sözlü Örgün Eğitim Yazılı Örgün Eğitim

Büyü Efsun-Muska Bilim

Simge Simge ve Söz Kalıpları Kavram

Yaptakçı Yaptakçı Mühendis

Klan Aşiret, Sülale ve Akraba Aile ve Birey

Daha da genişletilebilecek bu tablo, "klan" ile "kent" arasındaki kültür uçurumunu gösterirken, "köy"ün ikisi arasında bir geçiş alanı olduğunu vurgulamaktadır. XVI. Yüzyılda "ilkel"lerde, insanlığın

“soylu vahŖi” yönünü gören hümanistlerin açtığı çığır, Avrupalı romantiklerin, ilkele benzeyen kendi köylülerinde, kendi ilkel dönemlerinin kalıntılarının bulunduğu savına götürdü. Bu sav, aydınlanmacıların ümmet çağından ve dinden uzaklaşma çabalarında W. J. Thoms’un “popüler antikite”(Eker vd. 2003) olarak tanımladığı ve arkaik dönemlerden beri, köylülerin okuma yazma bilmedikleri için hiç bozmadan günümüze kadar getirdikleri “otantik” kültürleri ve edebiyatları olarak algılandı. Öte yandan ulusçular da, köyü ve köylüyü, ümmet çağının yazılı kültürü karşısında “kökenleri” koruyan kutsal emanetçiler olarak yorumlayarak, yeni ve özgün ulusal kültürün köyden doğması gerektiğini savladılar. İngiltere’de XVII. yüzyılda Mac Person’un başlattığı Ossiancilik akımından (Oğuz vd. 2004) XX. yüzyılda Türkiye’de doğan Beş Hececilere uzanan çizgide köye yönelen “ulusçu” romantizm, kaynağını kültürün “ümmet çağı”ndaki kirlerinden arındırılması düşüncesinden alıyordu.

XVIII. yüzyıl aydınlanmacılığının, XIX. yüzyılın rasyonalist akılcılığının, Darwin evrimciliğinin ve romantik ulusçuluğunun, birlikte inşa ettiği “kültürlerin evrimi” paradigması, ilkelleri inceleyecek bilim olarak antropolojiyi ortaya çıkarırken, köylüleri folklorun, yazının ürünü olarak sosyalleşmiş bir grup olarak de kentlileri, sosyolojinin inceleyebileceğini öngörmüştür.

Jack Goody’in ortaya koyduğu ve bugün çağdaş bilimin onayladığı şekliyle, kültürler arasında kimi öznel değerlendirmelerle “ilkel” ve “modern” tanımlarının yapılamayacağının ortaya çıkmış olması nedeniyle, bu bilimlerin çalışma alanlarını belirleyen paradigmalarının çökmüş olduğu gerçeği bir yana, XIX. yüzyılda bir klanın üyesi olanların torunlarının bugün büyük bir kentin bireyleri olduğu, daha ilkokul çağında okur yazarlıkla tanıştığı, dünün köylüsünün bugünün “burjuva” sınıfını oluşturduğu ve artık bütün insan topluluklarının ilkel veya gelişmiş olmalarına bakılmaksızın “sosyal” kabul edildikleri bir döneme girmiş bulunuyoruz. XIX. yüzyılda ve II. Dünya Savaşı sonrasına kadar bütün mesaisini “ilkel kültür”leri araştırmaya ayıran ve çağdaş kentlere sırtını dönen “kültürel antropoloji”, günümüzde New York sokaklarını araştırma alanı olarak seçerek, çöp kutularındaki atıklardan bir sokağın tüketim alışkanlıklarını incelemeye çalışıyor. Herder’in tanımlamasıyla ve onun ardıllarının uygulamalarıyla, XIX. yüzyılda köyün kültürünü “halkın ruhu” olarak gören folklor, bugün gaylerin ve lezbiyenlerin iletişim kotlarını çözmeye çalışıyor. Yazılı kültürlerin seçkinci sosyolojisi, artık klanı da köyü de sosyal organizasyon olarak görüyor ve dikkatini kentlerin varoşlarına, gecekondulara yöneltiyor.

Dünyada artık klan yok, köy yok oluyor ve her yerleşim irili ufaklı kentlere dönüşüyor. Antropoloji ve folklor kente taşındı, sosyoloji, kırsalın ve varoşun kültürüne el attı. Bu üç disiplinin doğuş nedenleri ortadan kalktı, onlar evrim geçirerek ve “medenileşerek” kente taşındı. Şimdi soruyorum, bu üç disiplinin ayrı ayrı XXI. Yüzyıla taşınabilecek paradigmaları nedir? Üçünün de çalışma alanı kent ve üçü de kent insanını sosyal ve kültürel bir varlık olarak anlamaya ve tanımlamaya çalışıyorsa, neden ayrı disiplinler olarak varlıklarını sürdürüyorlar? Onları disiplin haline getiren farklı kültür konularını çalışma alanı olarak benimsemeleri midir? Bu alanlarda çalışan bilim adamlarının arasında konuların paylaşımına dair bir anlaşma mı var? Yani üniversitede bu disiplinlerde çalışanlar, “matbaa”ya karşı birleşmişler mi?